

Erdei Tamás – Juhász Valéria

SZEMPONTOK AZ ÁLHÍREK KRITIKAI VIZSGÁLATÁHOZ

Az álhír olyan, hírnek látszó (hírt utánzó) tartalom, amely szándékosan félrevezető. A pontos formai meghatározása azonban problematikus, ehelyett az álhírt fogalmi kategóriának tekintjük, és felsoroljuk a kategória jellemző tulajdonságait, melyek együtt a kategória prototípusát adják meg. Mindezek után bemutatjuk azt az internetes vizsgálatunkat, amelyben felhasználtuk a különböző álhír-prototípusjellemzőket mint változókat, annak céljából, hogy feltárjuk, a kérdőív kitöltői mennyire érzékenyen reagálnak adott álhírjellemzőkre. Megmutatjuk az álhírt mint közösségi jelenséget, és kitérünk a veszélyeire. Végül az álhírek szűrésében szólnunk még olyan lehetséges irányokról, mint az egyéni fejlesztés, a szűrőszoftverek és az iskolai oktatás.

Kulcsszavak: *álhír, prototípus, közösség, internet, kritikai gondolkodás, mérlegelő gondolkodás*

Bevezetés

Az álhír jelenségével régóta foglalkoznak, a téma népszerűsége azonban a 2016-os amerikai elnökválasztást követően nőtt meg, különösen amiatt, hogy egyes elemzők szerint az álhírek a választás végkimenetelére is hatással lehetnek.

Az álhír fogalmának definícióját első megközelítésben viszonylag általánosan adhatjuk meg: az a hír, ami nem igaz, az álhír. Már itt kérdésként merül fel, hogy egy adott szempontból és nézet szerint bemutatott jelenség álhírnek tekinthető-e? A fogalom akkor válik igazán nehezen meghatározhatóvá, ha összevetjük a lehetséges rokon fogalmakkal. Álhír-e a téves hírközlés, ami nem szándékosságon alapul, de egyértelműen nem igaz? Álhír-e a hoax, a pletyka, a városi legenda, a clickbait, az összeesküvés-elmélet, az internetes trollkodás vagy adott személyek adatainak hamis információkkal való kicsalása? Hogyan gondolkodhatunk ilyen szempontból a promóciós (PR) szövegekkel, a tényként beállított véleménnyel vagy a (politikailag vezérelt) manipuláló tartalommal kapcsolatban? Ez utóbbi a meghatározások szempontjából különösen kérdéses: a médiumok jelentős része elfogult valamilyen politikai irány, párt, világnézet irányában, és egy sajátos szemszögből mutatja be az eseményeket.

Egy viszonylag elfogadott definíció szerint az álhír olyan, hírnek látszó (hírt utánzó) tartalom, ami szándékosan félrevezető.¹ A fent említett fogalmak közül néhánytól azonban ezzel együtt is problematikus az elválasztása.

Tanulmányunkban sorra vesszük az álhír mint fogalmi kategória prototípusának jellemzőit, hogy a fogalmat a definíción túl is segítsük kialakítani. Mindezek után bemutatjuk azt az internetes vizsgálatunkat, aminél felhasználtuk a különböző álhír-prototípusjellemzőket mint változókat, annak céljából, hogy feltárjuk, a kérdőív kitöltői mennyire érzékenyen reagálnak az adott álhírjellemzőkre.

Az álhír prototípusa

A téma szakirodalma az álhírek számos jellemzőjét sorolja fel.² Nem teljesen bizonyos azonban, hogy ezek alapján az álhír definíciójaként megadhatók-e olyan szükséges és elégséges feltételek, amelyek alapján egyértelműen el lehet dönteni valamiről, hogy álhír-e vagy sem. Célszerűbb lehet, ha a kognitív nyelvészet eszközeit használva az álhírré olyan fogalmi kategóriaként tekintünk, amelynek nincsenek éles határai, de vannak jellemző tulajdonságai. Ahhoz, hogy ezt meghatározzuk, meg kell rajzolnunk az álhír jellemző jegyeiből annak prototípusát. Prototípusnak³ nevezzük a fogalmi kategóriának azt az elképzelt „legjobb” elemét, amely a kategória valamennyi jellemzőjével rendelkezik. Amikor egy adott dologról eldöntjük, hogy besorolható-e egy adott fogalmi kategóriába, akkor ezzel a prototípussal hasonlítjuk össze. Minél inkább hasonlít rá, minél több kategóriaajellemzővel rendelkezik valami, annál inkább a kategória tagjának tekintjük – de éppen ebből adódóan a kategóriáknak éles határai nincsenek.

Amikor általánosságban álhírekről beszélünk, akkor az álhírek prototípusára gondolunk. Amikor megpróbáljuk eldönteni egy adott (pl. internetes) tartalomról, hogy álhír-e, akkor azt az álhír prototípusával vetjük össze. Az alábbiakban a téma szakirodalma alapján felvázoljuk az álhír mint fogalmi kategória jellemző tulajdonságait. A prototipikus álhír tehát az, amit e tulajdonságok közül mindegyik jellemez. Kitérünk az álhír fogalmi kategória jellemzőire információtartalom, hitelesítő eszközök, hatás és forma tekintetében.

Információtartalom szempontjából tehát álhírnek tekintik azt a közlést, amely szándékosan félrevezető. Különböző eszközökön keresztül erősen jelen lehet a szövegben a szerző és az ő hozzáállása is a tárgyalt tartalomhoz. Ugyanakkor magának a hírnek a megfogalmazása is több összetevős⁴ – ezekre részletesen most nem térünk ki –, a valódi hírekkel kapcsolatos elvárás az előbbivel ellentétben, hogy azok objektívek, de leginkább hitelesek.⁵

Ahhoz, hogy megértsük az álhír fogalmának összetettségét, annak funkcióját, értenünk kell, hogy mi az álhír motivációja, mi a célja. Az álhír gyakran olyan témát,

jelenséget, eseményt stb. tárgyal, amelynek hatása van – vagy lehet – életünkre (új szabályozás, valamilyen gyógy mód stb.), tehát valamiféle reakciót szeretne az olvasóból kiváltani. Éppen ezért az álhír jellemzően igyekszik erős érzelmeket felkelteni, akár sokszerűen hatni az olvasójára. Igen fontos célja az álhírnek tehát, hogy a befogadó az álhír befogadásának folyamatában aktív fél legyen. Az aktivizálás konkrét cselekvésekre való felszólítás is lehet, például a megosztástól, terjesztéstől kezdve az adott termékek bojkottján át a nagyon konkrét cselekvésekig (egy adott termék megvétele, szolgáltatás igénybevétele, tüntetésen való megjelenés stb.). Figyelemre méltó megközelítése Chiu és Ohnak⁶, hogy míg pl. a személyes hazugságok célja a befogadó fél (pl. szülő) arra történő készítése, hogy ne tegyen további lépéseket, az álhírek célja legtöbbször éppen az olvasó aktivizálása.

A következőkben részletezzük a szakirodalomból összegyűjtött álhírjellemezőket⁷:

Az álhír címéről azt lehet megállapítani, hogy leginkább kattintásvadász, és kevés konkrét információt tartalmaz (ezzel is a cikk elolvasására készítet, hogy megkapjuk a hiányzó információkat). Maga a törzsszöveg ezzel ellentétben sok, túlradó információt tartalmaz, a leírások igen élénkek. Igen sokszor értekezik a szöveg valamiféle szenzációról, titokról, mítoszlól vagy legendáról.

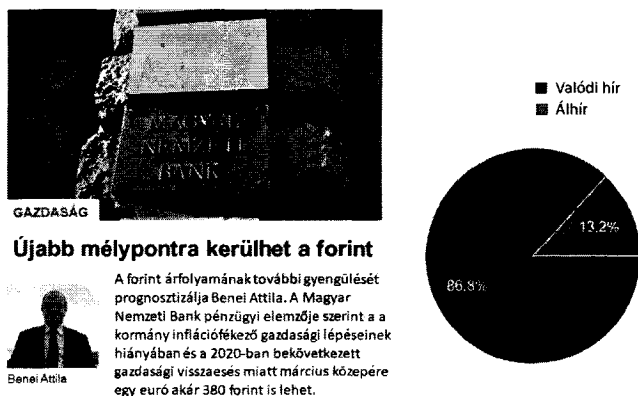
Hitelesítő eszközként szolgálhatnak:

- Vélt vagy valós szakértőt idéznek (azaz nem biztos, hogy a megjelenített szakértő valóban létezik).
- Az ismert szereplő mint téma is gyakran része az álhírnek (kevésbé ismert személlyel kapcsolatban ritkán jelennek meg álhírek).
- A tudományosnak tűnő szakszavak, terminusok, amelyeket vagy megfelelően használ a szöveg, vagy nem.
- Jellemző továbbá, hogy az egyes állításokat vagy nem támasztják alá forrásmegjelöléssel, vagy a jelölt forrás nem valódi (álweboldal), vagy nem megfelelő az állítás alátámasztására.
- Hitelesítő eszköz a vizualitás is: nem feltétlenül odaillő, de szembetűnő képek és egyéb vizuális eszközök (pl. színes tipográfia) a jellemzőek.

A nyelvi jellemzők és a forma tekintetében többnyire megfigyelhető, hogy az álhír szövege formájában hírszerű, híreket utánzó, de nyelvezetében annál kevésbé formális. A nyelvi minőség többnyire elmarad a valódi hírekétől, előfordulnak helyesírási vagy gépelési hibák is. Jellemző lehet a túlzó írásjelezés, a szembetűnő tipográfia, a névmások használata a valódi híreket jellemző konkrét főnevek helyett, a tegező igeformák és a mutatószavas kifejezések használata. Fentebb említettük, hogy a szerző hozzáállása markánsan jelen lehet a közlésben, ennek eszközei pl. az értékítéletet kifejező jelzők és mondatmódosítók, amelyek előre eldöntik, hogy mit kell gondolnunk egy adott dologról, vagy hogyan kell értékelnünk egy adott információt.

Egy online kérdőíves kísérlet álhírekkel

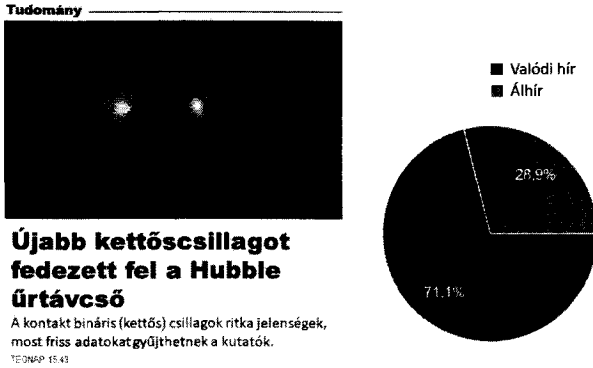
Az álhír mint fogalmi kategória jellemzőinek vizsgálatára elvégeztünk egy pilotkutatást. A kísérleti személyeknek nyolc darab internetes hírnek látszó tartalomról kellett eldönteniük, hogy az valódi hír vagy álhír-e. Azt az instrukciót kapták, hogy a kitöltés közben ne keresgéljenek az interneten. A kérdőívet összesen 76-an töltötték ki, többségében, de nem kizárólagosan, különböző korú egyetemi hallgatók. A témánk szempontjából azért lehetnek tanulságosak az eredmények, mert mind a nyolc hírnek látszó tartalom álhír volt, amit mi állítottunk elő, és az álhír fogalmi kategória jellemzőinek különböző kombinációit tartalmazták. A kísérleti személyeket úgy tájékoztattuk, hogy internetes híroldalacról származó valódi hírek és általunk összeállított álhírek is találhatóak közöttük. Feltételeztük, hogy ez alapján lesz néhány álhír, amit valódi hírek fognak jelölni, ez alapján pedig információt kapunk arról, hogy milyen jellemzőkombinációkat tartanak inkább álhírnek. Az alábbiakban bemutatjuk az egyes álhíreket, és kördiagramon jelöljük, hogy az adott álhírt a kísérleti személyek mekkora hányada jelölte valódi hírnak, és mekkora hányada álhírnek.

1. ábra: Újabb mélypontra kerülhet a forint

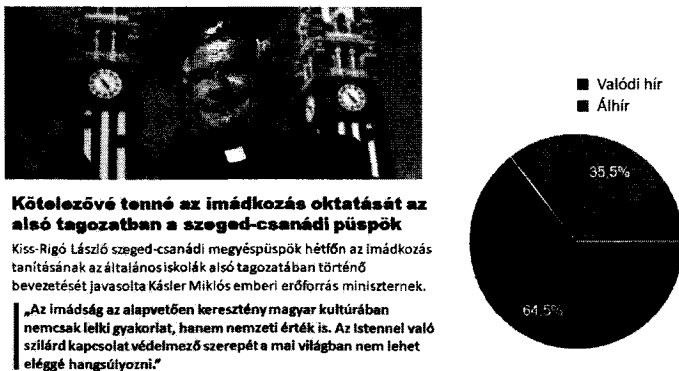
A kísérleti személyek által leginkább valódi hírként elfogadott álhír (1. ábra) a valódi híroldalak formai jellemzőit mutatja. Az álhír jellemzői közül főként a szakértőnek látszó személy megjelenítése figyelhető meg. Ez a Benei Attila nem létezik, a kép egy külföldi gazdasági szakembert ábrázol. Megfigyelhető néhány szakkifejezésnek tűnő elem (*prognosztizál, inflációfékező gazdasági lépés*) is. Feltételezhető azonban, hogy szerepet játszik ezen álhír valódi hírként történő elfogadásában a kísérleti személyek kontextuális tudása is. A kérdőív kitöltése februárban történt, a forint gyengülése

következtében kialakuló 380 forintos euróárfolyam nem volt elképzelhetetlen. Szerepet játszhat ebben tehát egy harmadik jellemző is, az érzelmekre hatás, amely a magyar személyek pesszimizsztikus hozzáállása a gazdasági helyzethez.

2. ábra: Újabb kettőscsillagot fedezett fel a Hubble űrtávcső

Szintén tudományosnak tűnő nyelvezettel és szakkifejezésekkel, valamint feltűnő képpel él a második álhír (2. ábra). A valódi híreket utánozza a rovat fejléce és az időmegjelölés. A valódi hírként való elfogadásához hozzájárulhatott az, hogy egy álhír efféle tudományos hírként való beállítására nincs motiváció. Ennek a területnek aligha van hatása az életünkre, ezért az álhírek előállítói számára alkalmatlannak tűnhet az olvasó manipulálására.

3. ábra: Kötelezővé tenné az imádkozást az alsó tagozatban a szeged-csanádi püspök

A 3. ábrán látható álhír és annak megítélése több szempontból is tanulságos. Ezúttal is látunk a hírben a valódi internetes híroldalakon megjelenő hírekre jellemző formai eszközöket. Az álhír kategória jellemzői közül egyfelől ismert szereplők megjelenítésével és szembetűnő képpel él. Másfelől, akár egyetértünk a javaslatral, akár nem, mivel világnézeti kérdésről, illetve az oktatásban javasolt változtatásról van szó, ezért a mindennapi életre való behatás, a világnézetből eredő érzelmi aktiváció és a befogadó azon keresztüli aktiválása (késztetés a hír megbeszélésére másokkal) is jellemző lehet. Feltételezhetjük itt is a kontextuális tudás hatását. A jelenlegi közéleti kommunikáció gyakran érint nemzeti és vallásos kérdéseket, egy egyházi személyről pedig elképzelhető, hogy ilyen javaslatot tesz.

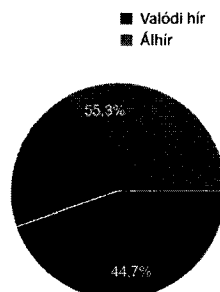
Fontos rámutatni éppen ezért mind ennek, mind az 5. ábrán látható álhírnek a kapcsán az álhírek egyik veszélyére: ismert, illetve akár köztisztviselőként álló személyek hírneve is támadható velük, valamint tulajdonítható nekik olyan idézet, amelyet sohasem mondtak. Bár egy ismertebb híroldal ellen az érintett személyek eljárást tudnak indítani, ez azonban problematikusabb a nem hitelesített weboldalak és a közösségi média esetében.

AKTUÁLIS • Kétféle

Döbbenetes baleset: Az erdőből hozták vissza a kislífiú leszakadt karját a rendőrök

Frontálisan ütközött a szemből jövő teherautóval egy középkorú férfi, és vele utazó kislífi vasárnap este a 6-os főúton Bonyhád határában. A kipördülő kocsit az útmenti erdő mellett állt meg. Az ütközés ereje és a karosszéria gyűrődése következtében a gyerek karja kiszakadt, és az erdőben landolt. Az autó utasai mindketten életüket veszítették, a teherautó sofőrje kisebb sérülésekkel megúszta. A baleset okait a rendőrség még vizsgálja.

4. ábra: Döbbenetes baleset: az erdőből hozták vissza a kislífiú leszakadt karját a rendőrök

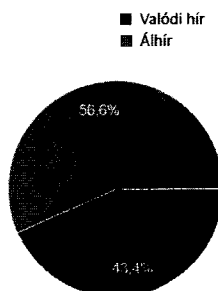
Az álhírekre jellemző igen sok tulajdonság felfedezhető a negyedik álhíren (4. ábra), amely formailag az egyik internetes bulvárhíroldalt idézi. Megfigyelhető a szerző értékítéletét kifejező jelző (*döbbenetes*), a szenzáció megjelenítése, a sokkolás, érzelmi aktivizálás, a kattintásvadász cím, szembetűnő tipográfiai megoldás, szembetűnő kép, valamint a sok információt tartalmazó leírás. Ezek ellenére a kísérleti személyeknek közel fele valódi hírként fogadta el. E közlés mind a hírként, mind az álhírként való

megítélésével kapcsolatban felmerül a kontextuális tudás szerepének kérdése, például nem tudhatjuk, hányan voltak vele tisztában, hogy Bonyhád mellett nincs erdő, és hogy a kép nem készülhetett ott.

Ezért tagadta meg az újabb reklámszerződést Hamiltontól a Puma

Ittas hétvégi balhék verték ki a biztosítékot a világégésnél.

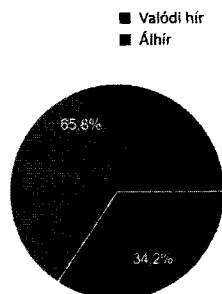
5. ábra: Ezért tagadta meg az újabb reklámszerződést Hamiltontól a Puma

Szintén ismert szereplőt, kattintásvadász címet, szenzáció bemutatását és (az említett személyről tett erős állítás miatt) feltételezhető érzelmi aktivizálást alkalmaz az 5. ábrán látható hír. A tudósításban ezeken felül megjelenik az informális megfogalmazás is (*balhé, kiverni a biztosítékot*). Az eddig bemutatott álhírek között először látunk mutatószót a címben, s ez a címre való kattintásra készítheti az olvasót. Ismét szerepet játszhat a megítélésben a kontextuális tudás: el tudjuk-e képzelni erről a személyről azt, amit a hírnek tűnő tartalom állít?

BICIKLIZNI TANUL A PÁPA

A katolikus egyház feje, orvosi tanácsra, minden reggel körbekerékpározza a Szent Péter-székesegyház előtti hatalmas térséget. Útjára, orvosán kívül, csak hat svájci testőr kíséri el, akik erre az alkalomra a nehézkes sisak helyett fehér bukósisakot viselnek. bőveliben>>>

6. ábra: Biciklizni tanul a pápa

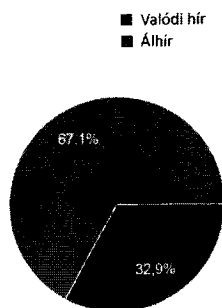
A 6. ábrán látható hír különösen érdekes témánk szempontjából, a szövege ugyanis Örkény István *Hírek és álhírek* című egyperces novellájából származik.⁸ Örkény valószínűleg elégedetten mosolyogna, ha látná, hogy írását a kísérleti személyek egyharmada elfogadta valódi hírnek. Kétharmada viszont nem, ami azért érdekes, mert az álhírek kevés jellemzőjét látjuk itt megjeleníteni: adott egy szembetűnő kép, egy ismert szereplő, a szöveg pedig bővelkedik információban és élénk leírásokban. Az eredményt magyarázó tényezőként itt is a kontextuális tudást feltételezzük: az állítás maga meglehetősen erős és szokatlan, de – mint láttuk – a kérdőívet kitöltők egyharmada számára nem eléggé, őket talán a kép győzte meg a hír hitelességéről.

Gondolnád, hogy ebben az országban nincs rákos beteg?

Butánt a világ egyik legboldogabb országának tartják. Az emberek általában szegények, de kitűnő az egészségük, és ismeretlenek előtűnik a daganatos megbetegedések, mert gyakran és nagy mennyiségben fogyasztják a...

Továbbá...
Továbbá...
Továbbá...

7. ábra: *Gondolnád, hogy ebben az országban nincs rákos beteg?*

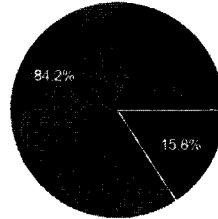
Meglehetősen gyakori az álhírekben a gyógyíthatatlan betegségek gyógy módját élénk táró szenzáció. A 7. ábrán egy ilyen álhírt látunk. A korábban tárgyalt jellemzők közül megfigyelhető a szenzációs tartalom, egy titok leleplezése, az életünkre való erős hatás (a rákot megelőző csodaszeren keresztül), valamint az olvasó aktiválása egyrészt érzelmileg a szenzációval és a szembetűnő képpel (feltűnően boldog embereket látunk), másrészt a kattintásra való késztetéssel. Ez utóbbit nemcsak a címen keresztül éri el, hanem azzal is, hogy a folyószöveg éppen a titok kiderülése előtt van elvágva. Az álhír jellemző szövegtulajdonságai közül a kattintásvadász cím, a tegező, informális megfogalmazás, a mutatószó (*ebben az országban*) és a helyesírási hibák jelennek meg.

SOHA TÖBBÉ NEM HAGYOD KINT A LEFŐZÖTT KÁVÉT, HA EZT ELOLVASOD!!!

Az ott hagyott kávéskanna a penész meleg ágya! Kimutatták, hogy már egy órával a főzése után penészgomba sejtek jelennek meg benne! OSSZÁTOK, hogy minél többen tudjanak róla!!!

■ Valódi hír
■ Álhír

8. ábra: SOHA TÖBBÉ NEM HAGYOD KINT A LEFŐZÖTT KÁVÉT, HA EZT ELOLVASOD!!!

Hasonlóan sok álhíjjelmezőt tartalmaz a 8. ábrán látható tartalom: szenzáció, az életünkre való hatás, kattintásvadász cím, mutatószavakat tartalmazó kifejezések (*ezt elolvasod, ott hagyott, tudjanak róla*), a szerző hangjának és véleményének markáns megjelenése, informális stílusú, tegező formájú szöveg, túlzó írásjelezés, folyamatos nagybetűhasználat, szembetűnő kép, valamint az olvasó aktivizálása (egyfelől ne tegyen meg valamit, másrészt viszont ossza meg a hírt). Elgondolkodtató, hogy a kérdőív kitöltőinek egyhatoda még így is el tudta fogadni valódi hírként ezt a közleményt.

Bár a hetedik és nyolcadik közlemény nagy mennyiségű álhíjjelmezőt jelenített meg, ezáltal a legtöbben álhírként jelölték meg őket, a hatodik álhír kevés jellemzővel is többnyire álhír megítélést kapott. Feltételezhető, hogy a gyenge minőségű (pl. helyesírási hibákat tartalmazó) informális szöveg erős álhíjjelmező lehet, csakúgy, mint az olvasói aktivitásra (pl. bojkottálásra vagy megosztásra, az álhír terjesztésére) való egyértelmű felszólítás. Az „életünkre való hatás” kérdéses jellemző, ha ezt egyértelműen megjeleníti az internetes tartalom (7. ábra), akkor álhírként, ha azonban valaki véleményeként jelenik meg (3. ábra), akkor valódi hírként lehetünk hajlamosak azt azonosítani. Az álhírek azonosításában fontos eszköz lehet az előzetes kontextuális tudás. Ha ez utóbbi alapján elképzelhetőnek tartjuk, amit az álhír állít, akkor hajlamosak vagyunk azt valódi hírként elfogadni. Az eddigiek alapján úgy tűnik, valószínűleg nincs egyértelmű egyenes arányosság az álhírként való megítélés mértéke és az álhír (proto)tipikus jellemzőinek megfigyelhető mennyisége között.

A hír és az álhír kategóriája között valószínűleg nincs éles határvonal, a hírek és az álhírek – valóságtartalmuk alapján – inkább egy kontinuum mentén helyezkednek el. Az álhíreknek a formai jellemzők alapján való meghatározása⁹ bizonyosan

problemátikus. Egyrészt az álhírek éppen formai jellemzőikben igyekeznek leginkább a valódi híreket utánozni.¹⁰ Másrészt nemcsak a bulvársajtó, de újabban a szerzős sajtó, azon belül kiemelten az internetes híroldalak is elkezdtek olyan eszközöket használni, amelyeket korábban az álhírekkel asszociálhattunk, mint például az informális nyelvhasználat, a kattintásvadász címek, a megosztásra való felszólítás stb. Ez a folyamat érthetővé válik, ha belegondolunk, hogy az interneten megjelenő hír elsősorban internetes tartalomként funkcionál, és csak másodsorban hír. Az internetes híroldalak elsődleges célja valójában nem a hírszolgáltatás, hanem a minél nagyobb forgalom generálása, hiszen az oldal értékét és az oldalon hirdetőktől származó bevételt a kattintásszám (valamint az egyéb, az oldalon történő tevékenységek, például kommentelés) határozza meg.

Az álhír közösségi jelenség

Az, hogy maguk a híroldalak sem könnyítik meg az álhírek kiszűrését, nemcsak az egyes hírfogyasztók szempontjából aggályos. Az álhír ugyanis – ugyanúgy, mint a valódi hír – szociális, társas jelenség is. Természetesen nem napjainkban lett az, gondoljunk csak a pletyka társadalmi-szociális szerepére.¹¹ Az álhírekre felhívjuk egymás figyelmét, megbeszéljük, kitérgetjük (négy szemközt vagy nagyobb társaságban), lájkoljuk őket, reagálunk rájuk, megosztjuk, kommenteljük, vagy választ írunk egy kommentre. Akkor is, ha tudjuk, hogy álhír, és akkor is, ha nem.

A Kutatópont 2016-os felmérése¹² szerint Magyarországon a teljes lakosság körében a hírfogyasztás elsődleges eszköze akkor még mindig a televízió volt. Második helyen azonban barátaink, ismerőseink, rokonaink állnak, azaz egymástól értesülünk a hírekről, ami feltételezhetően együtt jár azok értelmezésével, megbeszélésével. A harmadik helyen az internet állt, azonban az ún. millenniumi nemzedék (azaz az Y generáció) esetében már ez az elsődleges, még hozzá nem a híroldalak közvetlen meglátogatásán, hanem a közösségi oldalak hírfolyamán keresztül. Ez a generáció tehát a híreket együtt fogyasztja a többi internetes tartalommal. A közösségi oldalakon pedig már csak egy-két mozdulat a hírt vagy álhírt lájkolni, megosztani, kommentelni vagy továbbküldeni ismerőseinknek. Így ezek könnyen megtörténhetnek a hír vagy álhír tartalmának végiggondolása, kritikus vizsgálata, ellenőrzése előtt, vagy akár ezek teljes hiányában.

Fontos tehát belátnunk, ahogyan erre Aczél Petra¹³ is felhívja a figyelmet, az álhírek esetében nemcsak annak előállítóját, hanem a fogyasztóját, terjesztőjét, továbbküldőjét is felelősség terheli. Az álhírek fogyasztása és szűrése, mint minden kommunikációs folyamat, egyben mindig információmenedzsment is.

Az álhír veszélyes

Az álhírekkel kapcsolatos információmenedzsment és annak fejlesztése különösen fontosnak tűnik, ha tekintetbe vesszük az álhírek veszélyeit. Bár – mint fentebb láttuk – az álhír egyik jellemzője lehet a befogadó valamilyen értelemben vett mozgósítása, a súlyosabb fizikai következmény szerencsére viszonylag ritka. Gelfert¹⁴ számol be egy esetről, amely lövöldözéshez vezetett. Néhány jobboldali weboldal és rádióadó terjesztette el azt az összeesküvés-elméletet, mely szerint egy népszerű gyorsétteremlánc néhány demokrata párti politikus segítségével bűjtat pedofil bűnözőket. Egy 28 éves férfi lőfegyverrel rontott be az egyik említett étterembe, hogy kivizsgálja a vádakat. Chiu és Oh¹⁵ pedig azt az esetet idézi, amikor orosz internetes trolloknak sikerült álhírek terjesztésével mind iszlámpárti, mind iszlámellenes tüntetéseket kirobbantaniuk.

A fizikai következmény tehát viszonylag ritka, jóval gyakoribb, és hosszú távon súlyosabb következményekkel jár azonban az álhírek manipulatív mivolta. Mint Levy¹⁶ felhívja rá a figyelmet, az álhíreket különösen kártékonyvá teszi az a tulajdonságuk, hogy akkor is van manipulatív hatásuk, ha tudjuk róluk, hogy álhírek. Egy ilyen manipulatív eszköz lehet az előfeltevés jelensége.¹⁷ Ha például egy politikus azt állítja, hogy egy politikai ellenfele egy bizonyos lépés megtételére készül, ezt lehet, hogy nem hisszük el. De tudat alatt elfogadhatjuk az állításban megbúvó előfeltevést, hogy az a politikai lépés rossz dolog. Fontos ismét kiemelni a fentebb bemutatott harmadik és ötödik álhír kapcsán, hogy ilyen eszközökkel ismert és köztisztületben álló személyek is támadhatóak.

Az álhírek veszélyességét tovább erősíti, hogy az álhírek előállítása viszonylag alacsony kockázattal járó cselekedet.¹⁸ Hivatalos vagy közismert személy indíthat jogi eljárást, amennyiben képes azonosítani azt a szervezetet, amely a róla szóló álhírt publikálta. Azonban, mint láttuk, az álhír fogalma nehezen vagy egyáltalán nem határozható meg egyértelműen, a hír és álhír között fokozatos az átmenet, így nehéz bizonyítani pl. a rágalmozás fennállását. Másrészt maguk az álhírgyártók is sokszor nehezen azonosíthatóak vagy vonhatóak felelősségre, lásd pl. a mindenegyben blog esetét, amely az éppen aktuális weboldaluk domainjének hatósági törlése esetén újabb domainen végzi tevékenységét, jelenleg kb. a hetedik webcímen érhető el, ahol folytatja álhírközlő tevékenységét.¹⁹

Chiu és Oh²⁰ rámutat arra a pszichológiai jelenségre is, hogy ha valamit egyszer már elfogadtunk igaznak, akkor később már nehezebben fogadjuk el, hogy mégis hamis, hiszen ezzel nemcsak az adott álhírt, hanem magunkat is kritizálnunk kell. Egy ilyen igaznak elfogadott álhír esetében tehát jó esély van arra, hogy annak kritikus vizsgálata előtt megpróbálunk majd magunk és mások számára az adott álhírben szereplő információ mellett szóló érveket keresni.

Napjainkban – szerencsére – egyre több szó esik arról, hogy a gyerekek, fiatalok figyelmét fel kell hívni az internet veszélyeire, és ezek kezelésére eszközöket kell nekik adni, így többek között a hírek látszó internetes tartalmak kritikus vizsgálatára is meg kellene őket tanítani. Hanula Zsolt²¹ azonban arra figyelmeztet – legalább annyira megdöbbenő, mint szórakoztató – publicisztikájában, hogy valószínűleg a nyugdíjasokat kellene jobban félteni az internettől, róluk pedig az internet veszélyei szempontjából még mindig kevés szó esik. A nyugdíjasok meglepően aktívak az interneten, elsősorban a Facebookon, ahol leginkább egymás ismerősei, illetve közös csoportok tagjai. Így a fentebb részletezett közösségi, szociális, társadalmi oldala a hírek látszó internetes tartalmaknak náluk is jelentkezik, leginkább egymás között osztják és beszélnek meg ezeket. Márpedig úgy tűnik, nekik a fiataloknál jóval kevesebb eszközük van az álhírek és manipulatív tartalmak szűrésére. Egyfelől viszonylag jól érvényesíthető náluk az álhírek aktivizáló hatása: könnyen rávehető arra, hogy fizessenek „csodaszerekért”, misztikus, ezoterikus gyógyító „kezelésekért”, vagyis könnyebb tőlük pénzt kicsalni. Másfelől – Hanula szerint – az álhírek manipulatív hatása is könnyebben érvényesül náluk. Nemcsak hamis információkat, de teljes összeesküvés-elméleteket el lehet velük hitetni, és könnyű gyűlöletet is kelteni a körükben. A szerző szerint megdöbbenő az, hogy ugyanazok a nyugdíjasok, akik az egyik csoportban Jézusról, szeretetről, elfogadásról, áldásról értekeznek, azok egy másik csoportban akár tettelegességre való buzdításig terjedő gyűlölködést folytatnak bizonyos népek vagy kisebbségek ellen. Valóban fontos tehát hangsúlyozni, hogy az álhírek és manipulatív tartalmak tekintetében az idős embereknek is segítségre, tanításra, tanulásra van szükségük.

Lehetséges irányok

Az álhírek tehát számos veszélyt rejtenek magukban. Az álhírek szűrése ideális esetben a hírszerkesztői tevékenység során történik. A képzett hírszerkesztő azonban ma már egyre kevesebb, a szerkesztőségek pedig keveset is alkalmaznak, és a költségvetésük egyre kisebb hányadát fordítják ilyesmire.²² Ezért szükség lehet az álhírek szűrésére, kezelésükre különböző eszközök kifejlesztésére, és ezek terjesztésére, megismertetésére a hírfogyasztókkal. Lazer és munkatársai²³ szerint az egyik lehetséges irány a felhasználók egyéni eszközeinek, kompetenciáinak fejlesztése, a másik pedig a (többnyire neurális hálózaton alapuló egyszerű mesterséges intelligenciával működő) szoftveres eszközök kifejlesztése, amelyeket végső soron szintén az egyéni felhasználók alkalmaznak majd. Singh és munkatársai²⁴ szerint mind az egyéneknek, mind a szoftvereknek széles eszköztárral kell dolgozniuk a hatékonyság érdekében.

Jones-Jang és munkatársai²⁵ kutatásukban azt vizsgálták, hogy vajon a média-, hír-, digitális és információs műveltségek melyikének fejlesztése eredményezi a legjobb

fejlődést az álhírek szűrésében. Úgy találták, az első három terület fejlesztése nem volt jelentős hatással erre. Ellenben jelentős javulást eredményezett az álhírszűrés képességben az információs műveltség fejlesztése. Ez azt a kognitív-intellektuális eszköztárat jelenti, amivel megértjük, megtaláljuk, értékeljük és felhasználjuk az információkat.

Chiu és Oh²⁶ szerint szükséges lehet (szociál)pszichológiai ismeretek és eszközök oktatása is. A hírfogyasztó, információfeldolgozó és a hozzá kapcsolódó kritikai folyamat tudatosabbá tehető, ha tudjuk, ebben a tekintetben hogyan működik az ember egyénileg és közösségben, milyen folyamatok játszódnak le az emberi elmében, illetve milyen közösségi, azon belül szociálpszichológiai folyamatok jellemzik a hírfogyasztást és -kritikát.

Mind a téma szakirodalmában, mind az érintettek körében egyetértés mutatkozik abban, hogy az álhírek, manipulatív tartalmak az iskolai oktatás egyik témája, és a velük kapcsolatos eszközök elsajátításának elősegítése az oktatás egyik feladata kellene, hogy legyen. Ez azonban egyelőre mindenhol a megvalósulás alacsony fokán áll. A Nemzeti alaptanterv legújabb, 2020-as verziójából²⁷ kikerült a korábban benne szereplő *kritikai gondolkodás* kifejezés, helyette *mérlegelő gondolkodás* szerepel. A fentebb tárgyalt jellemzők, módszerek és eszközök oktatására tehát a mérlegelő gondolkodás fejlesztésének terén nyílhat lehetőség az oktatási intézményekben.

Jegyzetek:

¹ ACZÉL Petra: *Az álhír. Kommentár a jelenség értelmezéséhez*. Századvég 2017/2., 2017. 5–26.

² Többek között: CHIU, Ming Ming – OH, Yu Won: *How fake news differs from personal lies*. American behavioral scientist 65/2., 2021. 243–58.; GELFERT, Axel: *Fake news: A definition*. Informal Logic 38/1., 2018. 84–117.; VESZELSZKI Ágnes: *Az álhírek extra- és intralingvális jellemzői*. Századvég 2017/2., 2017. 51–84.

³ EVANS, Vyvyan – GREEN, Melainie: *Cognitive Linguistics: An introduction*. Edinburgh, Edinburg University Press, 2006.; GEERAERTS, Dirk: *Prototype theory: Prospects and problems of prototype theory*. In: GEERAERTS, Dirk (szerk.): *Cognitive linguistics: Basic readings*. Berlin, New York, Mouton de Gruyter, 2006.

⁴ Lásd pl. ANDOK Mónika: *A sajtóhírek a tudományos diskurzusban*. In: BÉKÉSI Imre – PETŐFI S. János – VASS László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 14*. Szeged JGYF Kiadó, 2001. 109–137. http://acta.bibl.u-szeged.hu/35425/1/szemiotikai_014_109-135.pdf. Utolsó hozzáférés: 2021. 03. 29.

⁵ ANDOK Mónika: *A hírek története*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2013. 181–200. https://www.researchgate.net/publication/330193707_A_hirek_tortenete. Utolsó hozzáférés: 2021. 03. 29.

⁶ CHIU–OH 2021.

⁷ CHIU–OH 2021.; GELFERT 2018.; LAZER, David MJ – BAUM, Matthew A. – BENKLER, Yoichai – BERINSKY, Adam J. – GREENHILL, Kelly M. – MENCZER, Filippo – METZGER, Miriam J. – NYHAN, Brendan – PENNYCOOK, Gordon – ROTHSCCHILD, David: *The science of fake news*. Science 359/6380., 2018. 1094–96.; TANDOC Jr, Edson C. – THOMAS, Ryan J. – BISHOP, Lauren:

What is (fake) news? Analyzing news values (and more) in fake stories. Media and Communication 9/1., 2021. 110–19.; VESZELSZKI 2017.

⁸ ÖRKÉNY István: *Válogatott egyperces novellák.* Válogatta, szerkesztette: Fráter Zoltán. Budapest, Palatinus, 1998.

⁹ VESZELSZKI 2017.

¹⁰ LAZER et al. 2018.; TANDOC et al. 2021.

¹¹ ACZÉL 2017.

¹² KUTATÓPONT 2016. <http://24.hu/media/2016/10/12/leginkabb-tevebol-tajekozodik-a-magyar-de-no-a-kozoségi-media-szerepe/>, <http://kutatopont.hu/> Utolsó megtekintés: 2021. 03. 29.

¹³ ACZÉL 2017.

¹⁴ GELFERT 2018.

¹⁵ CHIU-OH 2021.

¹⁶ LEVY, Neil: *The bad news about fake news.* Social epistemology review and reply collective 6/8., 2017. 20–36.

¹⁷ WIDDOWSON, H. G.: *Discourse analysis.* Oxford, New York, Oxford University Press, 2007.

¹⁸ CHIU-OH 2021.

¹⁹ VESZELSZKI 2017.

²⁰ CHIU-OH 2021.

²¹ HANULA Zsolt: *Nem a gyerekeket kell féltetni az internettől, hanem a nyugdíjasokat.* 2015. http://index.hu/tech/2015/09/10/nem_a_gyerekeket_kell_feltetni_az_internettoel_hanem_a_nyugdijasokat/ Utolsó hozzáférés: 2021. 03. 29.

²² ACZÉL 2017.

²³ LAZER et al. 2018.

²⁴ SINGH, Vivek K. – GHOSH, Isha – SONAGARA, Darshan: *Detecting fake news stories via multi-modal analysis.* Journal of the Association for Information Science and Technology 72/1., 2021. 3–17.

²⁵ JONES-JANG, S. Mo – MORTENSEN, Tara – LIU, Jingjing: *Does media literacy help identification of fake news? Information literacy helps, but other literacies don't.* American Behavioral Scientist 65/2., 2021. 371–388.

²⁶ CHIU-OH 2021.

²⁷ NEMZETI ALAPTANTERV. Magyar Közlöny, 2020/17. 2020. január 31.